

Münchenu, autor u ovom dijelu opisuje odnose među samim članicama i njihovu sve manje sinhroniziranu politiku prema trećim državama. Ekonomska penetracija Njemačke (a uz nju manje i Italije), kao jedno od sredstava realizacije agresivne i dobro smišljene politike »Drang nach Osten«, dovodi pojedine zemlje Male Antante u političku zavisnost, pa je to — prema autoru — početak kraja toga regionalnog saveza.

Kao dodatak knjizi Milan Vanku izradio je kronologiju događaja od 1918. godine do 1938. u kojoj je zahvatio sve važnije događaje evropske politike u vezi s Malom Antantom. Slijede zatim ugovori država-članica Male Antante koji sadrže: 1) registar međunarodnih ugovora država Male Antante, 2) registar ugovora država Male Antante s trećim državama i 3) tekstove međunarodnih ugovora država Male Antante. Osim toga, autor je tekst svoje knjige popratio brojnim prigodnim ilustracijama.

Osvrćući se na knjigu Milana Vankua kao cjelinu, možemo na kraju zaključiti da njegov pristup problematici Male Antante u njenom trajanju od 1920. do 1938. godine nije baš najsretnije odabran. Uslijed opsežnosti materije, a želje da čitaocu pruži što više činjenica, autor se zadovoljavao nizanjem podataka, a nije uspio da s jedne više razine sagleda i prikaže glavne probleme i dublje ih obradi, da bi tako pružio cjelovitu i sveobuhvatnu sliku i prikaz vanjsko-političke aktivnosti i suradnje tih zemalja između dva rata. No, njegov pokušaj zaslužuje pažnju, jer ta knjiga, ipak, pruža čitaocu mnoštvo podataka, no sadrži i mnogo propusta i nedorečenosti, te je zbog toga upravo izazov drugima da Malu Antantu osvijetle dublje, temeljitije i studioznije.

*Livia Smodić*

*RADOVI NIKOLE L. GAČEŠE O AGRARNOJ REFORMI I  
KOLONIZACIJI U MEĐURATNOM RAZDOBLJU  
NA PODRUČJU VOJVODINE*

Godine 1931. seljačko je stanovništvo imalo u ukupnom stanovništvu Jugoslavije udio veći od 76%, a isto je toliki procent činilo i aktivno stanovništvo zaposleno u primarnim djelatnostima u odnosu na ukupno aktivno stanovništvo. Za sjeverne krajeve Jugoslavije u međuratnom razdoblju agrar je — baš kao i danas — bio osnovna privredna grana, te je davao bitno obilježje ne samo čitavoj privrednoj strukturi već posredno i svim društveno-političkim odnosima.

Zato veoma iznenađuje to što do danas nije veća pažnja posvećena izučavanju posjedovnih odnosa u agraru i pitanjima kolonizacije, to više što su agrarna reforma i kolonizacija predstavljale u prvih petnaestak godina postojanja Kraljevine Jugoslavije centralnu privrednu akciju, o čemu svjedoče mnogi radovi vodećih ekonomskih i agrarnih stručnjaka toga doba.<sup>1</sup> Postoje, istina, dosta

<sup>1</sup> Mislim u prvom redu na Miju Mirkovića, Otta Frangeša, S. Sećerova, Slavoljuba Dubića i Nikolu Konstantinovića. Ti su se autori bavili proučavanjem agrarne reforme i posjedovnih odnosa (*M. Mirković, O dvadesetogodišnjici prve agrarne reforme u Jugoslaviji, Socijalni arhiv, 3-4/1939, 65-72; Isti, Seljaci u kapitalizmu, Zagreb 1952;*

brojni radovi iz domene ekonomske povijesti koji govore i o agrarnoj reformi, ali ti ti su prikazi neujednačeni, općeniti i nedovoljno dokumentirani, pa imaju samo informativni karakter.<sup>2</sup> U njima su zapostavljene specifičnosti agrarne reforme u pojedinom kraju i uzročnost s društveno-političkim kretanjima seoskog stanovništva prvih godina nakon prvoga svjetskog rata.<sup>3</sup>

Izuzetak čini svakako područje Vojvodine, koje je danas najbolje istraženo, s obzirom na provedbu agrarne reforme i kolonizacije, i to zahvaljujući radovima Nlkole L. Gačeše. Međutim, razloge toj istraženosti i interesu treba svakako tražiti u tradiciji istraživanja agrarnih problema. Još 1938. godine osnovan je u Novom Sadu Institut za poljoprivredna istraživanja, koji je imao zadatak pratiti agrotehničke mjere za unapređenje poljoprivredne proizvodnje. No nije sve ni u tradiciji. U Zagrebu je Gospodarska sloga, osnovana na sredini tridesetih godina, imala Zavod za narodno gospodarstvo koji je, nakon formiranja Banovine Hrvatske 1939. godine, prerastao u Institut, s ciljem da poradi na planskom unapređivanju gospodarstva na području Hrvatske. U okviru te ustanove radili su poznati ekonomski stručnjaci i eruditi, a kao najpoznatijeg ističem Rudolfa Bičanića, koji je nakon rata napisao nekoliko vrijednih radova iz područja agrarne historije, ali se oni ne odnose na međuratni period. Pa i drugi ekonomisti u poslijeratnom periodu, koji su pokazivali sklonost za istraživanje agrarne problematike u međuratnom razdoblju (Vladimir Stipetić), nisu nastavili dubinsko istraživanje agrarno-posjedovnih odnosa u periodu između dva rata, već su se okrenuli suvremenim problemima. To se odnosi i na Marijana Matickog, koji je prekinuo započeto istraživanje agrara u Hrvatskoj u međuratnom periodu, usmjerivši svoj interes na proučavanje kolonizacije i posjedovnih odnosa na selu u poslijeratnom periodu.<sup>4</sup>

O. Frankeš, Landwirtschaft und Agrarpolitik in Jugoslawien, *Deutsche Agrarpolitik im Rahmen der inneren und äusseren Wirtschaftspolitik*, Berlin 1932, 130-147; *Isti*, Agrarna reforma u Jugoslaviji, *Ekonomist* (Zagreb), 6-8/1935; *Isti*; Die sozialökonomische Struktur der jugoslawischen Landwirtschaft, Berlin 1937; *Isti*, La réforme agraire, Rome 1934; S. Šećerov, Istorija jugoslovenske agrarne reforme i agrarnog zakonodavstva od 1919-1934, Arhiv SANU, br. 10022; S. Dubić, Prilog istraživanju seljačkog gospodarstva, Križevci 1933; N. Konstantinović, Seljačko gazdinstvo u Jugoslaviji, Beograd 1939, itd.). Na ovu se tematiku nastavljaju mnogobrojni radovi koji se bave agrarnom krizom i problemom prezaduženosti seljačkog stanovništva kao osnovnim problemom privrednog zaostajanja sela u deceniju pred prvi svjetski rat. Ta je problematika bolje obrađena u poslijeratnom periodu nego problem agrarne reforme i kolonizacije.

<sup>2</sup> Usp. M. Maticka, Proučavanje razvoja poljoprivrede i ekonomsko-socijalnog položaja seljaštva u Hrvatskoj 1918-1941. godine u našoj poslijeratnoj literaturi, *CSP*, 1/1974, 88-90. Prikaz M. Maticke odnosi se na literaturu o Hrvatskoj, ali daje meritorna mišljenja i o radovima koji se odnose na teritorij čitave Jugoslavije (npr. za knjigu *Milivoja Ćrića*, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941) pa ovdje neću ponavljati sudove s kojima se uglavnom slažem.

<sup>3</sup> Većina istraživača agrarne reforme i kolonizacije zapostavila je upravo te veze, iako su odlučne za razumijevanje revolucionarnog previranja na selu prvih godina poslije prvoga svjetskog rata.

<sup>4</sup> M. Maticka je do sada izradio tri rada na temu posjedovnih odnosa u agraru na početku tridesetih godina, od kojih su dva u štampi (magistarski rad »Odras privredne krize (1929-1935) na položaj seljaštva u Hrvatskoj«, i referat na skupu Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji u Varaždinu 15. V 1976. pod naslovom »Struktura i gospodarski položaj seljaštva sjeverozapadne Hrvatske pred drugi svjetski rat«). Rad »Struktura i neki elementi gospodarskog položaja seljaštva na području Banije i kotara Sisak u razdoblju od 1929. do 1941. godine« štampan je u zborniku: Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941, Sisak 1974, 55-74.

Vojvodina je u dru Nikoli Gaćeši našla istraživača koji se posvetio isključivo istraživanju agrarne problematike Vojvodine u međuratnom razdoblju. Do danas je N. Gaćeša objavio tri knjige. U sve tri knjige Gaćeša obrađuje agrarnu reformu i kolonizaciju u međuratnom periodu s osvrtom na ranije prilike, pa su sve te tri monografije slično komponirane.

Prva knjiga, objavljena 1968. u izdanju Matice srpske u Novom Sadu, obrađuje »Agrarnu reformu i kolonizaciju u Bačkoj 1918—1941«, Gaćešina je disertacija. Zahvaljujući tome što je šitava arhivska dokumentacija o agrarnoj reformi i kolonizaciji Bačke bila očuvana i pohranjena u jednom arhivu (u Istorijskom arhivu Vojvodine u Sremskim Karlovcima) Gaćeša je imao nešto laganiji posao nego kod druge dvije knjige za koje je morao prikupljati izvore u različitim arhivima. Ipak, obogaćen stečenim iskustvom, Gaćeša je veoma uspješno obavio posao i za druge dvije knjige, te »Agrarna reforma i kolonizacija u Banatu 1919—1941«, objavljena 1972. u Novom Sadu u izdanju Instituta za izučavanje istorije Vojvodine i Matice srpske, i 1975. godine tiskana knjiga »Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu 1919—1941« u izdanju Instituta za izučavanje istorije Vojvodine, ne zaostaju za prvom monografijom, već imaju i izvjesne prednosti u ukazivanju na specifičnosti i kompariranje, te bolju primjenu dijalektičke metode s obzirom na bolje i obuhvatnije autorovo poznavanje materije.

Gaćeša je obavio veoma težak zadatak. Prikazati tok buržoaske agrarne reforme i njen konačan ishod u korist vladajućeg sloja na područjima na kojima su se ispreplitale nacionalne i klasne suprotnosti zahtijevalo je kompleksno promatranje ponašanja svih društvenih klasa: seljaštva, radništva i građanstva (buržoazije). Budući da je mijenjanje zastarjelih proizvodnih odnosa u sferi zemljišnog vlasništva postalo nakon završetka prvoga svjetskog rata nužnost i osnovna potreba stanovništva, i agrarna je reforma na teritoriju Vojvodine, razdirane dubokim socijalnim i nacionalnim suprotnostima, bila neminovna. Gaćeša je uspio razgoliti ponašanje društvenih klasa u odnosu na agrarnu reformu i dati cjelovitu sliku procesa provođenja agrarne reforme i kolonizacije na području Vojvodine.

Sve tri monografije imaju poglavlja gotovo identičnih naslova te im je kompozicija slična, pa se mogu i zajednički prikazati, budući da u prikazu ne iznosimo kvantitativne podatke.

Prvo poglavlje o agrarno-posjedovnim odnosima do kraja prvoga svjetskog rata prikazuje situaciju u tretiranim područjima od 17. ili početka 18. stoljeća. Rađeno je na temelju literature, koja je za područje Vojvodine brojnija a tema bolje istražena nego u drugim krajevima.

U drugom poglavlju dana je agrarno-posjedovna struktura prije početka provođenja agrarne reforme sa specijalnim osvrtom na nacionalnost posjednika zemlje. Pri izradi toga poglavlja bilo je potrebno konzultirati raznolike izvore i ono pokazuje veliku Gaćešinu vještinu u korištenju izvornih materijala.

Tok agrarne reforme obrađen je u sve tri monografije u zasebnom poglavlju i ono je vremenski podijeljeno u tri perioda: Od početka agrarne reforme do isteka četvorogodišnjeg zakupa (1924), od 1925. do Zakona o likvidaciji agrarne reforme (1931) i vrijeme likvidacije agrarne reforme (1931—1941). Takva periodizacija potpuno zadovoljava i u posljednjem njenom dijelu Gaćeša je nastojao da da bilancu agrarne reforme.

Zbog različitosti obima agrarne reforme na posjedima različite vrste, Gaćeša je posebice obradio agrarnu reformu na najznačajnijim posjedima privatnih lica (Chotekov posjed u Bačkoj, posjedi grofa Eltza, Khuena i Odescalchija u Srijemu itd.). Također su zasebice obrađeni posjedi pravnih osoba (općinski i gradski posjedi, te državna dobra). Posjedi privatnopravnih osoba (crkveni i manastirski posjedi, posjedi srpskih pravoslavnih crkvenih općina i jerarijskog fonda, posjedi zemljišnih zajednica u Srijemu i urbarijalnih zajednica u Bačkoj i Banatu, posjedi Matice srpske u Banatu i Petrovaradinske imovne općine u Srijemu) također su detaljno analizirani.

Usljed specifičnosti Vojvodine, naime naseljenosti mnogim narodnostima, Gaćeša je uspio rasvijetliti kako je koja manjina i narodnost prošla u provedbi agrarne reforme, posebice Nijemci, Rumunji, Mađari i Slovaci. Za područje Srijema Gaćeša je uspio rekonstruirati i ponašanje pojedinih političkih stranaka, pa i Komunističke partije Jugoslavije, prema agrarnoj reformi, posebice u vremenu neposredno nakon prvoga svjetskog rata. Npr. na izborima za ustavotvornu skupštinu 1920. u slovačkim mjestima (Bački Petrovac) Slovaci su masovno glasali za komunističku izbornu listu, jer su poljoprivredni radnici Slovaci — nezadovoljni nepravdom podjelom zemlje Chotekovog imanja — okrenuli leđa Slovačkoj narodnoj stranci opredijelivši se za komuniste (Bačka, 72). Na temelju izloženog materijala moguće je sagledati kakve su bile prilike u Srijemu nakon završetka rata, nemire seoskog stanovništva objasniti neizvjesnošću oko vlasništva zemlje u očekivanju provedbe agrarne reforme i upoznati postepeno jačanje klasne premoći bogatih seljaka i ostalih režimskih slojeva. Prvu je komponentu Gaćeša — kao naročito važnu — obradio i u posebnom referatu na Naučnom skupu u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja jugoslavenske države.<sup>5</sup>

U sve tri monografije, stotinu stranica druge polovice knjige posvećeno je kolonizaciji i ta obrada upotpunjava prikaz daljnjeg procesa agrarne reforme koja na početku tridesetih godina zamire. Pravni propisi o kolonizaciji obrađeni su u monografiji posvećenoj Bačkoj (str. 156—164).

Gaćeša je uspio utvrditi obim kolonizacije i posebice je obradio značajnija nova naselja na području Bačke, Banata i Srijema, stavivši težište na porijeklo naseljenika (dobrovoljci, optanti ili kolonisti). Istakao je teškoće oko prilagođivanja naseljenika novim životnim uslovima i ukazao na ekonomske i socijalne probleme novih naselja, što je često rezultiralo pojavom dosta velikog broja osoba sklonih komunizmu u redovima dobrovoljaca, koji su u početku smatrani »udarnim odredima velikosrpske buržoazije« (Banat, 372). Gaćeša, na osnovi dokumentacije, ispravlja mnoga do sada uobičajena mišljenja o stepenu kolonizacije na tim područjima, a kvantitativni pokazatelji izraženi često tabelama takvi su mu da omogućuju točan uvid u stupanj provedbe agrarne reforme i kolonizacije, koju je često teško posebice izdvojiti.

Gaćeša je ukazao na to da su ciljevi naseljavanja u Vojvodini bili nacionalno-politički, ekonomski i socijalni i da prvi cilj preteže u Bačkoj i Banatu, a druga dva u Srijemu. Iako se Gaćeša u ovdje prikazanim radovima nije bavio agrarnom krizom i stanjem u koje je dospjelo seljaštvo Vojvodine zbog zaduži-

<sup>5</sup> N. Gaćeša, Prilog proučavanju agrarno-posedovne strukture i agrarnih prilika u Vojvodini u vreme stvaranja Jugoslavije, Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja jugoslavenske države, Zagreb 1969, 275—286.

vanja, iskazujući zaduženja kolonista i sve teži njihov položaj, ipak često dosta obuhvatno tangira i tu temu. Gaćeša je ukazao na brzo klasno raslojavanje novih naseljenika, pogotovo tamo gdje se novi domovi nisu uspjeli brzo privredno osamostaliti, te ih je opća agrarna kriza zatekla nespremne i nepripravne na višegodišnju stagnaciju.

Treba napomenuti da iako su sve tri monografije zasebna djela, rađena na sličnoj kompozicijskoj shemi, ipak ih treba smatrati kao trilogijsku cjelinu, jer su u prvoj monografiji (Bačka) nešto preciznije i detaljnije obrađeni pravni propisi na temelju kojih su provođeni agrarna reforma i kolonizacija i time upotpunjena i Erićeva istraživanja,<sup>6</sup> a u druge dvije monografije dano je više komparacija, zahvaljujući postignutom višem stupnju Gaćešinih istraživanja.

Na kraju svake knjige dani su rezultati agrarne reforme i kolonizacije, i to u knjizi o Bačkoj nešto opširnije nego u druge dvije, ali zato posljednje imaju sažetak na ruskom i njemačkom jeziku, te indeks imena i geografskih naziva što je neobično korisno u radu takve vrste radi brzog snalaženja. Geografsku kartu u prilogu ima samo monografija o Banatu, te je šteta što autor nije uspio adekvatne karte priložiti i drugim dvjema monografijama, pogotovo stoga što su nova naselja nastala koloniziranjem često veoma mala i teško pronalazljiva na uobičajenoj geografskoj karti.

Na kraju treba reći da je Gaćeša marksističkim pristupom uspio obaviti velik posao i istaći što je postignuto i tako nepotpuno provedenom agrarnom reformom i kolonizacijom u pojedinom kraju Vojvodine. Npr. za područje Srijema zaključuje da agrarnu reformu treba svrstati u red značajnijih društvenih i ekonomskih zbivanja i njeno historijsko opravdanje tražiti u tome što je zemljišnoj aristokraciji strane narodnosti bilo onemogućeno iznošenje zemljišne rente izvan našega etničkog i državnog teritorija. Šteta što i drugi krajevi Jugoslavije — pogotovo Hrvatska — nemaju radove takve vrste.<sup>7</sup>

*Mira Kolar-Dimitrijević*

*IVAN PERIĆ, Borba za ponarođenje dalmatinskog školstva 1860—  
—1918, Zagreb 1974, izd. Hrvatski školski muzej*

Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji postavlja dva osnovna zahtjeva: prvo, borba za sjedinjenje Dalmacije s ostalim hrvatskim krajevima i drugo, uvođenje hrvatskog jezika u škole, sudove i upravnu praksu. Ponarođenje osnovnog i srednjeg školstva u Dalmaciji središnje je pitanje preporoda kome Perić prilazi.

<sup>6</sup> Vidi *M. Erić, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941. god.*, Sarajevo 1958.

<sup>7</sup> Ipak, mora se istaknuti da su Gaćeši izašle u susret i arhivske ustanove, te su Nikola Nikolić i Tatjana Bulić priredili vodič kroz arhivske fondove o agrarnoj reformi i kolonizaciji 1919—1945. i izdali ga 1969. u ofset-štampi kao izdanje Arhiva u Sremskim Karlovcima. Za sada se opširnije bavio tom problematikom, osim Gaćeše, samo Aleksandar Apostolov u svom djelu »Kolonizacijata na Makedonija vo stara Jugoslavija«, Skopje 1966.